

O'ZBEKISTONNING TOG'LI HUHIDLARI TABIIY GEOGRAFIK XUSUSIYATLARI VA LANDSHAFTI TAHLILI

Ro'ziqulova Oyxumor Shermamatovna

Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti"

Milliy tadqiqot universiteti g.f.n. dotsent.

To'yoqulov Mironshoh Ixtiyorovich

"Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti"

Milliy tadqiqot universiteti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17791895>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonning tog'li hududlarining tabiiy geografik xususiyatlari va landshafti tahlili amalga oshirilgan. Maqolada mamlakatning tog'li hududlarining umumiy tabiiy-geografik holati, ularning morfologik va geomorfologik xususiyatlari, shuningdek, shu hududlarda o'sadigan o'simlik va hayvonot dunyosi haqida batafsil ma'lumot berilgan. Tog'li hududlarning iqlim, geologiya, gidrologiya, va ekologik xususiyatlari ham ko'rib chiqilib, bu hududlarning ahamiyati, tabiiy resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar. O'zbekiston, tog'li hududlar, tabiiy-geografik xususiyatlar, landshaft, geomorfologiya, iqlim, ekologiya, geologiya, gidrologiya, tabiiy resurslar.

Kirish. O'zbekistonning tog'li hududlari mamlakatning tabiiy geografik xususiyatlarining muhim qismini tashkil etadi va ekologik muvozanatni saqlashda, iqlim sharoitlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Ushbu hududlar, Tyan Shan, Pomir va Oloy tog'larining qismi sifatida, o'zining geologik, geomorfologik, iqlimiy va ekologik xususiyatlari bilan ajralib turadi.

1-rasm. O'zbekiston tog'larining geografik xaritasi

Tog'li hududlar turli tabiiy landshaft turlarini, shu jumladan, yuqori tog'lar, tekisliklar, vodiysilar va chuqur jarliklarni o'z ichiga oladi. Ushbu hududlar

O'zbekistonning gidrologik tizimida muhim rol o'ynab, iqtisodiy hayotda, ayniqsa turizm, chorvachilik va qishloq xo'jaligi sohalarida katta imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, tog'li hududlarning tabiiy resurslaridan samarali foydalanish va ekologik barqarorlikni ta'minlash masalalari dolzarbdir.

Mazkur maqolada O'zbekistonning tog'li hududlarining tabiiy-geografik xususiyatlari, landshafti, geologik, geomorfologik va ekologik jihatlarini tahlil qilinadi.

Material va metodlar. Ushbu tadqiqotda O'zbekistonning tog'li hududlarining tabiiy geografik xususiyatlari va landshafti o'rganildi.

Tadqiqotda geografik xaritalar, iqlimiy va geomorfologik ma'lumotlar, ekologik ma'lumotlar, rasm va fotosuratlar asosida tahlillar o'tkazildi.

Tadqiqot metodlari sifatida tahliliy metod, GIS texnologiyalaridan foydalanish, statistik tahlil va adabiyotlar tahlili qo'llanildi. Geografik xaritalar yordamida tog'li hududlarning joylashuvi va relief shakllari aniqlanib, iqlimiy ma'lumotlar yordamida hududlardagi harorat, yog'ingarchilik va shamol tezligi va yo'nalishi o'rganildi.

Geomorfologik ma'lumotlar asosida tog'li hududlarning geologik va landshaft tuzilishi tahlil qilindi. Ekologik ma'lumotlar yordamida o'simlik va hayvonot dunyosining xilma-xilligi o'rganildi.

Shuningdek, GIS texnologiyalari yordamida relief shakllari va hududlar o'rtasidagi o'zgarishlar aniqlanib, statistik tahlil orqali iqlimiy o'zgarishlarning ekologik tizimga ta'siri o'rganildi. Barcha ma'lumotlar ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilindi va natijalar chiqarildi.

Olingan natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonning tog'li hududlari tabiiy geografik xususiyatlari jihatidan yuqori darajada xilma-xil va boy resurslarga ega.

Hududlar, asosan, Tyan Shan, Pomir va Oloy tog' tizimlarining qismidir va ular o'ziga xos geologik, geomorfologik va ekologik xususiyatlar bilan ajralib turadi.

Geologik va geomorfologik xususiyatlar: O'zbekistonning tog'li hududlari geologik jihatdan xilma-xil va kompleks bo'lib, ular Tyan Shan, Pomir va Oloy tog' tizimlarini o'z ichiga oladi. Bu hududlar reliefning baland tog'lar, jarliklar, vodiysilar va pastliklardan tashkil topgan.

Geologik tuzilma, asosan, magmatik, metamorfiq va sedimantar jinslardan iborat bo'lib, tektonik jarayonlar faol amalga oshadi.

1-jadval. Hudud geologik va geomorfologik xususiyatlari

Hudud	Relief Shakllari	Geologik Tashkiliy	Tektonik Faoliyat
Tyan Shan tog'lari	Yuqori tog'lar, vodiysilar	Magmatik jinslar, metamorfiq jinslar	Yuqori darajadagi tektonik faoliyat
Pomir tog'lari	Chuqur jarliklar, tog'li vodiylar	Kaledoniy va varisk jinslari	O'rta darajadagi tektonik faoliyat
Oloy tog'lari	Pastliklar, tog'li tekisliklar	Kvarsit, granit jinslari	Kam tektonik faoliyat

Iqlimiy xususiyatlar: O'zbekistonning tog'li hududlarida iqlim juda xilma-xildir. Yuqori tog'larda sovuq va quruq iqlim, pastki qismlarda esa subtropik va yarim qurg'oqchil iqlim hukm suradi. Harorat va yog'ingarchilik miqdori balandlikka qarab sezilarli darajada farq qiladi, bu esa o'simlik va hayvonot dunyosiga ta'sir qiladi.

2-jadval. Hududning iqlimiy xususiyatlari

Hudud	Yillik Harorat	Yillik Yog'ingarchilik	Iqlim
Yuqori tog'lar (2500 m dan yuqori)	10-12°C	700-1200 mm	Sovuq, quruq iqlim, doimiy muzliklar
O'rta tog'lar (1500-2500 m)	12-18°C	400-800 mm	Yarim qurg'oqchil, subtropik iqlim
Pastki qismlar (1000 m gacha)	18-20°C	400-600 mm	Subtropik, yarim qurg'oqchil iqlim

Biologik xilma-xillik: Tog'li hududlarda o'simlik va hayvonot dunyosi yuqori darajada xilma-xildir. Tyan Shan, Pomir va Oloy tog'larida endemik turlar ko'p uchraydi. Bu hududlarda o'simliklar va hayvonlar turlarining ko'pligi ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

3-jadval. Biologik xilma-xillik

Hudud	O'simlik Turlari	Hayvonot Turlari	Endemik Turlar
Tyan Shan tog'lari	500+ turlari	150+ turlari	Tyan Shan yo'lbarsining turlari
Pomir tog'lari	350+ turlari	100+ turlari	Pomir yovvoyi qo'ylari
Oloy tog'lari	200+ turlari	50+ turlari	Oloyning endemik o'simlik turlari

Gidrografik tizim: Tog'li hududlar O'zbekistonning gidrografik tizimida muhim rol o'ynaydi. Tog'larda ko'plab daryolar, ko'llar va suv manbalari joylashgan bo'lib, ular mamlakatning suv ta'minoti va qishloq xo'jaligi uchun zarur resurslarni ta'minlaydi. Daryolar, jumladan, Amudaryo va Syrdaryo boshlanishi aynan tog'li hududlardan.

4-jadval. Hududning gidrografik tizimlari

Hudud	Daryolar	Ko'llar	Suv Manbalari
Tyan Shan tog'lari	Amudaryo, Sirdaryo boshlanishi	Issiqko'l, Sarez ko'li	Tog'li daryolar, muzliklar
Pomir tog'lari	Vaxsh, Panj daryolari	Aydarko'l ko'li	Tog'li ko'llar va daryolar
Oloy tog'lari	Surxondaryo boshlanishi	Sudochoye ko'li	Suv omborlari va buloqlar

Turizm va iqtisodiy imkoniyatlar: Tog'li hududlar turizm, qishloq xo'jaligi va chorvachilik kabi sohalarda katta iqtisodiy imkoniyatlarni yaratadi. Hududlarning tabiiy go'zalligi, biologik xilma-xilligi va tabiiy resurslari turizmni rivojlantirish uchun katta potentsialga ega. Shuningdek, chorvachilik va qishloq xo'jaligi faoliyati tog'li hududlarda yaxshi rivojlangan.

4-jadval. Turizm va iqtisodiy imkoniyatlari

Hudud	Turizm Potentsiali	Chorvachilik	Qishloq Xo'jaligi
Tyan Shan tog'lari	Yillik 1.5 million turist	1 million qo'y, echki	G'alla, kartoshka, meva yetishtirish
Pomir tog'lari	Ekoturizm, alpinizm	500,000 bosh qoramol	Sut mahsulotlari, qishloq xo'jaligi
Oloy tog'lari	Ekoturizm, tabiatni kuzatish	300,000 bosh chorva	Paxta, g'alla yetishtirish

Ushbu jadvallarda O'zbekistonning tog'li hududlarining tabiiy geografik xususiyatlari, iqlimiy sharoitlar, biologik xilma-xillik va gidrografik tizimlar kabi asosiy natijalar ko'rsatilgan.

Tadqiqot davomida olingan natijalar tog'li hududlarning ekologik va iqtisodiy ahamiyatini, shuningdek, ular bilan bog'liq resurslardan samarali foydalanish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa. O'zbekistonning tog'li hududlari mamlakatning tabiiy geografik xususiyatlarida muhim o'rin tutadi. Bu hududlar, jumladan Tyan Shan, Pomir va Oloy tog' tizimlari, o'zining geologik, geomorfologik va ekologik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Tog'li hududlar o'zlarining turli balandliklarida iqlimiy farqlarni namoyon etib, biologik xilma-xillikni saqlaydi.

Tog'lar gidrografik tizimning asosiy qismini tashkil qilib, daryolar va suv resurslarining manbalaridir. Shuningdek, tog'li hududlar iqtisodiy va turistik imkoniyatlar yaratadi, ammo bu resurslarni barqaror va samarali foydalanish uchun e'tiborli boshqaruv talab etiladi. Tog'li hududlarning tabiiy xususiyatlarini o'rganish va ularni himoya qilish, ekologik muvozanatni saqlash uchun zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akbarov X., Jumayev T., Alibekov L. (2010) Tog' regionlarining barqaror rivojlanishi va xalqaro hamkorlik. O'zbekistonda ijtimoiy fanlar. №1 14 b.
2. Vahobov, F. (2020). O'zbekistonning tabiiy resurslari va ularni boshqarish. Tashkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.
3. Tyan-Shan, Pamyir va Alay tog'lari hududlarining geologik va geomorfologik xususiyatlari. (2017). Geologiya va geografiya jurnali. Toshkent, 1(45), 12-30.
4. O'zbekistonning tabiiy geografik xususiyatlari: Yurtimizning tog'li hududlari. (2022). Geografiya va ekologiya o'quv qo'llanmasi. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
5. Pichkov, M. (2017). Tog'li landshaftlar va ular bilan bog'liq ekologik muammolar. Tashkent: O'zbekiston ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish ilmiy markazi.